

פרשת חקת: האם יש לברך על גלידה בסעודה

בס"ד

פתיחה

בפרשת השבוע מסופר, על בני ישראל הבאים בתלונות למשה על כך שאין מים. הגמרא במסכת תענית (ט ע"א) כותבת, שהסיבה לתלונות הפתאומיות של בני ישראל על מים, הייתה בעקבות המוות של מרים - שבזכותה נהנו בני ישראל מבאר ממנה שותו. בעקבות כך נעסוק השבוע בשתי שאלות הקשורות למים: א. האם אדם ששותה מים במהלך הסעודה צריך לברך, או שהם נפטרים בברכת הלחם. ב. מתי צריך לברך ברכה אחרונה על שתיית מים, והאם צריך לברך ברכה אחרונה על אכילת גלידה.

דברים הבאים מחמת הסעודה

האם אדם השותה מים במהלך הסעודה צריך לברך? כדי לענות על שאלה זו, יש בשאלה על אלו מאכלים יש לברך בסעודה. אין מחלוקת, שהאוכל ירקות שברכתם אדמה, ויש לפניו ירקות נוספים שברכתם אדמה - אין לברך עליהם ברכה נוספת, מכיוון שנפטרו בברכת הירק הראשון. נחלקו האמוראים (מא ע"ב) האם ברכת המוציא פוטרת את שאר המאכלים הנאכלים בסעודה.

מצד אחד הברכה על לחם חשובה ופותחת את הסעודה, כך שיש מקום לומר שהיא פוטרת. **מצד שני**, בעוד שברכת הירקות שווה, שאר המאכלים בסעודה ברכתם שונה מברכת הלחם, כך שיש מקום לומר שלא יפטרו בברכתו. למסקנה פסקו האמוראים שרק 'דברים הבאים מחמת הסעודה' נפטרים בברכת המוציא, נחלקו הראשונים בביאור כוונתה:

א. **רש"י** (ד"ה לעומת) **ובעל הלכות גדולות** (פרק ו' ד"ה והיכא) פירשו, שהכוונה לדברים שבאים ללפת את הפת, כמו חומס וטחינה, ועליהם אין לברך כאשר אוכלים אותם במהלך הסעודה. לעומת זאת, אם אדם יאכל בסעודה בשר או דגים וקל וחומר מנה אחרונה (אבטיח, גרעינים וכדומה), עליו לברך עליהם ברכה ראשונה, למרות שבתחילת הסעודה בירך על הלחם, ובלשונו:

"היכא דאיתנו לקמיה ריפתא ומיני מיכלא כל מידי דדרכיה למיכלא בריפתא (= היכן שהביאו לפניו כל דבר שאוכלים עם הלחם) בתוך הסעודה, פטרא להון ריפתא לכל מיני דמתאכלין בריפתא מברכתא ולא צריך לברוכי עליהו (= פוטרת אותם ברכת הלחם), דאמר רב פפא הלכתא דברים הבאים מחמת הסעודה בתוך הסעודה, אין טעוין ברכה לא לפנייהם ולא לאחריהם."

ב. **התוספות** (ד"ה הלכתא) הקשו על רש"י, שהרי הגמרא בברכות (מד ע"א) כותבת שכאשר יש שני מאכלים, אחד עיקר ושני טפל (למשל קרקר שמטרתו להחזיק את הדג), מברכים על העיקר (הדג) ופוטרים בברכתו את הטפל (הקרקר). משום כך לא ייתכן לפרש שהגמרא בסוגייתנו חידשה שחומס וטחינה פטורים מברכה בגלל הלחם, שהרי הם טפלים ללחם ודינם נלמד מאותה הסוגיה¹.

משום כך פירשו, שדברים הבאים מחמת הסעודה שנפטרים בברכת המוציא, הכוונה למאכלים שמטרתם לשביעה והם חלק מהסעודה: בשר, דגים, סלטים וכדומה. לעומת זאת, דברים שמטרתם רק לתת טעם טוב כמו אבטיח וגרעינים טעונים ברכה, כי הם לא נחשבים חלק מהסעודה. כך פירשו גם **הרא"ש** (ו, כו), **הרשב"א** (ד"ה וכלל), וכך פסק להלכה **השולחן ערוך** (קעז, א):

"דברים הבאים בתוך הסעודה, אם הם דברים הבאים מחמת הסעודה, דהיינו דברים שדרך לקבוע סעודה עליהם וללפת בהם את הפת, כגון: בשר, דגים, ביצים, ירקות, ברכת המוציא פוטרתן. ואם הם באים שלא מחמת הסעודה, דהיינו שאין דרך לקבוע סעודה עליהם ללפת בהם את הפת, כגון: תאנים וענבים וכל מיני פירות, ברכת המוציא אינה פוטרתן."

ברכה על מים

עד כה ראינו את דברי הגמרא והראשונים ביחס לברכה על מאכלים בסעודה, דנו הפוסקים בשאלה האם דינם של שאר המשקים דומה וגם עליהם אין לברך. כאשר שותים יין בסעודה אין מחלוקת שיש לברך, מכיוון שהיין חשוב ואינו נחשב חלק מהסעודה (והוא הדין לתה וקפה). נחלקו הראשונים בשאלה בדינם של המים:

א. דעת רוב הראשונים, ובניהם **התוספות** (ד"ה אי הכי), **הרשב"א** (מב ע"א ד"ה יין) **רבינו תם** (שם) **והמרדכי** (אות קלו), שיש הבדל בין יין למים. יין בגלל חשיבותו וייחודו לא נחשב חלק מהסעודה לכן מברכים על שתייתו, מים לעומת זאת נחשבים חלק מהסעודה, ולכן גם הם נפטרים בברכת הלחם כמו הבשר והדג.

ב. **התוספות רי"ד** (שם) **ובעל הלכות גדולות** (שם) חלקו וכתבו, שהשותה מים בסעודה צריך לברך עליהם. בטעם הדבר נימקו, שברכת המוציא יכולה לפטור רק מאכלים מזינים שבאים בתוך הסעודה, מכיוון שהם חלק מאותו העניין. משקים לעומת זאת נחשבים חטיבה נפרדת, ורק יין שהוא המשקה החשוב ביותר יכול לפטור משקים אחרים מברכה (ועיין במרדכי שם).

להלכה

א. להלכה פסק **השולחן ערוך** (קעד, ז) כדעת רוב הראשונים, שאין צורך לברך על מים במהלך הסעודה. אף על פי כן הוסיף את דברי הרא"ש, שכדי לצאת לכתחילה ידי חובת כל הדעות - נכון לשתות מעט מים בברכה קודם הסעודה וברכת המוציא, ולכוון לפטור את המים שבתוך הסעודה (אך בשבת אין צורך בכך, מכיוון שהמים נפטרים בברכת היין שבקידוש).

ב. **הרמ"א** (שם) חלק וכתב שהמנהג כדעת התוספות שהמים נפטרים בברכת המוציא, ואין צורך לברך על מעט מים קודם, וכך כתב **המשנה ברורה** (שם, לט). מכל מקום, גם המחמיר ושותה קודם הסעודה כדעת השולחן ערוך, צריך לשתות פחות מרביעית (חצי כוס חד פעמית), מכיוון שאם ישתה יותר ייכנס למחלוקת ראשונים האם צריך לברך ברכה אחרונה, וייצא שכרו בהפסדו.

מוצקה או נוזלית

יוצא למעשה, כאשר אדם שותה מים בסעודה הוא לא צריך לברך בגלל ברכת הלחם. דנו הפוסקים בשאלה, מה דינו של אדם

¹ ניתן לתרץ, שכאשר הגמרא דנה בדיני עיקר וטפל, רק אם הטפל טפל לגמרי (כמו הקרקר, שכל מטרתו להחזיק את הדג), אז לא מברכים עליו, אבל אם יש לו משמעות עצמית כן מברכים עליו. בסוגייה דידן התחדש, שגם אם לממרר יש חשיבות בפני עצמו למשל בגלל טעמו, עדיין בעקבות כך שמטרתו ללפת את הפת, לא מברכים עליו, וכך תירץ הפני יהושע.

האוכל גלידה בסעודה. **מצד אחד** הגלידה היא מעין נזל, היא נמסה ומורכבת בעיקר ממים כך שיש מקום לא לברך על אכילתה כמו מים. **מצד שני**, בניגוד למים הגלידה מעורבת בחומרים נוספים, כך שיש מקום לומר שדינה כקינוח שיש לברך על ברכתו.

כדי לענות על שאלה זו, יש ראשית לראות את מחלוקת הפוסקים, על איזה כמות משקה יש לברך ברכה אחרונה (ברכה ראשונה יש לברך על כל הנאה). כאשר מדובר במאכל מוצק, אין מחלוקת שבשביל להתחייב בברכה אחרונה צריך לאכול כזית בזמן אכילת פרס (כדקות). נחלקו הראשונים האם הזמן בו צריך לשתות רביעית משקה, זהה לזמן בו יש לאכול כזית מאכל:

א. **הרמב"ם** (שביתת עשור ב, ד) טען שיש חילוק בין הדינים, ובעוד שבכדי להתחייב בברכה על מאכל צריך לאכול אותו בזמן של אכילת פרס, שבביל להתחייב בברכה אחרונה על משקה, צריך לשתות אותו תוך 'כדי שיעור שתיית רביעית', כלומר בזמן בו אדם שותה רביעית משקה (86 סמ"ק, חצי כוס חד פעמית) - כשלוש שניות.

כפי שכתב המגיד משנה (שם), מקורו של הרמב"ם בדברי התוספתא (יומא ד, ג) הכותבת בפירוש, שבשביל להתחייב כרת ביום כיפור על שתייה, יש לשתות משקה בשיעור זמן של רביעית. כדבריו פסקו להלכה הרי"ץ **גיאנות** (הל' יום כיפור) **המאירי** (חיבור התשובה), וכך נוהגים רוב הספרדים בעקבות פסיקת **השולחן ערוך** (תריב, י), ובלשון **הרב עובדיה** (יביע אומר ה, יח):

"ומכללם של דברים למדנו, שהשונה מרק חם על ידי כף אינו מברך בורא נפשות, הואיל ושהה בשתייתו יותר מכדי שיעור שתיית רביעית. וכן מי ששותה משקה שיש בו חתיכות קרח מרוסקים, ושותהו בסירוגין, שאינו מברך אחריו, כל ששהה בשתייתו יותר מכדי שתיית רביעית, אבל כששותה לצמאו רביעית בבת אחת מים מברך בורא נפשות רבות."

ב. **הראב"ד** (תרומות י, ג) חלק על הרמב"ם וכתב, ששיעור ברכה על משקים זהה לאוכלים, וכך פסקו להלכה **הגר"א** (תריב, י) **והפרי חדש** (שם). הם הסכימו שמהתוספתא ראייה לדברי הרמב"ם, אבל מדברי הגמרא בכריתות (יג ע"א) הכותבת שכדי להיטמא בשתיית דם יש לשתותו בכדי אכילת פרס עולה אחרת, וכאשר יש מחלוקת בין הגמרא לתוספתא - ידה של הגמרא על העליונה.

השלכות הלכתיות

לאחר שראינו את מחלוקת הפוסקים האם גלידה נחשבת מוצקה או נוזלית, יש לראות את הנפקא מינות למחלוקתם:

א. **ברכה אחרונה**: אם הגלידה מוצקה, אין מחלוקת שמספיק לאכול כזית בכדי אכילת פרס שבביל להתחייב בברכה אחרונה. לעומת זאת אם דינה כנוזל, השאלה אם לברך ברכה אחרונה תלויה במחלוקת לעיל. לדעת השולחן ערוך יתחייבו רק אם יאכלו רביעית גלידה תוך שלוש שניות. לדעת הגר"א לעומת זאת, מספיק לאכול רביעית גלידה תוך כדי זמן של אכילת פרס.

ב. **ברכה על גלידה בסעודה**: אם הגלידה מוצקה, אין מחלוקת שיש לברך על אכילתה בסעודה, וככל קינוח שאינו נחשב חלק מהסעודה עליו יש לברך. לעומת זאת אם היא נוזלית ונחשבת כמים, נכנסים למחלוקת הראשונים האם צריך לברך על שתיית מים במהלך הסעודה, ומכיוון שלהלכה נפסק שלא צריך - גם על גלידה לא יצטרכו לברך.

מחלוקת האחרונים:

למעשה, בהגדרת מצב הצבירה של הגלידה נחלקו האחרונים:

א. דעת **הבאר משה** (א, יא) שהגלידה דינה כמים, וראייה לדבריו הביא מהגמרא במסכת נדה (ז ע"א). הגמרא כותבת, שמפני שסופו של השלג להימס דינו כמים, ולכן הוא מטמא טומאת משקים. טוען הבאר משה שהוא הדין לגלידה, למרות שכרגע היא מעין מוצק, בגלל שסופה להמס דינה כמים. משום כך אין לברך על אכילתה בסעודה, ולדעת השולחן ערוך רק האוכל רביעית ממנה תוך שלוש שניות יתחייב בברכה אחרונה.

ב. אחיו **הרב שטרן** (בצל החכמה ג, קטו) חלק על שיטתו, וחילק בין שני סוגי גלידות. אם מדובר בגלידה שמעריבים בה ביצים, סוכר, חלב וכדומה, אותה הגלידה כבר לא נוזלית אלא מעין מוצקה (לועסים אותה), וכן היא לא דומה לשלג. משום כך דינה כאוכל שיש לברך עליו בסעודה ככל מנה אחרונה, ויברכו ברכה אחרונה על אכילת כזית תוך כדי אכילת פרס.

לעומת זאת, אם הגלידה מורכבת רק ממים שהקיפאו עם מעט תרכיז (אם כי כמעט ולא קיימת גלידה כזאת) אז יש מקום להשוותה לשלג ודינה כנוזל בגלל שסופה להימס. אמנם סוג גלידה כזאת לא שותים, אבל אפשר לומר שליקוק גם נחשב דרך שתייה, וכך פסק גם **הרב בן ציון אבא שאול** (אור לציון ב, יב).

ג. דעה ממוצעת מופיעה **בילקוט יוסף** (קעז, י) בעקבות **הרב עובדיה** (יביע אומר ה, יח). הוא פסק, שמכיוון שיש מחלוקת אחרונים בעניין, לכתחילה עדיף שלא לאכול גלידה בתוך הסעודה, אלא רק לאחר ברכת המזון שאז בוודאי יש לברך עליה. מכל מקום, אם בכל זאת אדם בחר לאכול אותה בתוך הסעודה, בגלל ספק ברכות אין לו לברך עליה ברכה ראשונה כמו מים, ובלשון:

"לכתחילה אין ראוי לאכול גלידה בתוך הסעודה או בסיומה, אלא יניחנה לאחר ברכת המזון, ואז יברך ברכת שהכל, שיש מי שכתב שאין לברך על הגלידה באמצע הסעודה, שדינה כמשקה. ואין הבדל בזה בין גלידה בתערובת חלב, לגלידה שאין בה תערובת חלב (וכפי שרצה לחלק הרב בן ציון אבא שאול). ואם בכל זאת אוכל מהגלידה בסוף הסעודה, לא יברך."

כמו כן לפי שיטתו, אם אדם אוכל גלידה, רוב הפעמים אין לו לברך עליה ברכה אחרונה. מכיוון שכפי שראינו לעיל בדברי השולחן ערוך (וכך פסק הרב עובדיה), רק השונה רביעית משקה תוך שלוש שניות יש לו לברך ברכה אחרונה (שלא כדעת הגר"א), ומציאות של שתיית רביעית גלידה תוך שלוש שניות רחוקה מאד.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו²...